УДК 811.112.2’37

Ліпська Є. Л.

ПРЕСКРИПТИВНІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ СПОНУКАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню семантичних та прагматичних характеристик прескриптивних мовленнєвих актів у німецькомовному спонукальному дискурсі. Встановлено місце прескриптивів у класифікації директивних мовленнєвих актів. Розглянуто структурні моделі вираження прескриптивних актів та виявлено семантичні й прагматичні особливості їх реалізації. Визначено екстралінгвістичні чинники, важливі для здійснення прескриптивних мовленнєвих актів.

Ключові слова: *спонукальний дискурс, директив, прескриптивний мовленнєвий акт, іллокутивна сила, адресант, адресат, перформативне дієслово.*

Статья посвящена исследованию семантических и прагматических характеристик прескриптивных речевых актов в немецком побудительном дискурсе. Установлено место прескриптивов в классификации директивных речевых актов. Рассмотрены структурные модели выражения прескриптивных актов и выявлены семантические и прагматические особенности их реализации. Определены экстралингвистические факторы, которые важны для осуществления прескриптивных речевых актов.

Ключевые слова: *спонукальный дискурс, директив, прескриптивный речевой акт, иллокутивная сила, адресант, адресат, перформативный глагол.*

The article is devoted to the investigation of prescriptive speech acts’ semantic and pragmatic characteristics in the German incentive discourse. The place of prescriptives in the speech acts classification has been determined. Structural models of prescriptive acts’ expression have been examined; the peculiarities of their realization have been revealed. The extralinguistic factors which are important for the actualization of prescriptive speech acts have been defined.

Key words: *incentive discourse, directive, prescriptive speech act, illocutive force, addressant, addressee, performative verb.*

Сучасний лінгвальний простір відзначається багатовекторністю, оскільки дослідники вивчають не тільки формально-граматичний аспект, у ракурсі якого перебувають мовні явища з погляду їхньої форми, парадигматичних виявів, системного опису та структурування, а й прагматичний, дослідження якого звернені до процесу людської комунікації, до тих чинників, які впливають на розгортання та перебіг мовленнєвої діяльності. Саме такі тенденції сьогоденної лінгвістики до системно-функціонального вивчення одиниць мови та мовлення і визначають **актуальність** дослідження.

Мета статті полягає у висвітленні семантичних та прагматичних характеристик прескриптивних мовленнєвих актів у німецькомовному спонукальному дискурсі.

Виходячи з поставленої мети, важливо було вирішити такі **завдання**:

– встановити місце прескриптивів у класифікації директивних мовленнєвих актів;

– розглянути структурні моделі вираження прескриптивних актів;

– виявити семантичні та прагматичні особливості реалізації прескриптивів;

– визначити екстралінгвістичні чинники, важливі для здійснення прескриптивних мовленнєвих актів.

Висунення та обґрунтування теорії мовленнєвих актів Дж. Остіном відкрило перед вітчизняними та зарубіжними дослідниками нові можливості для вивчення мовленнєвих актів та їх класифікації. Зокрема, дослідженням директивів займалися А. Вежбицька, О. Бєляєва, Н. Гладуш, А. Дорошенко, Л. Михайлова та інші [1; 2; 3; 5; 8].

У реальному мовленнєвому спілкуванні директивні мовленнєві акти утворюють спонукальний дискурс. Його основною прагматичною спрямованістю є спонукання, яке становить вид цілеспрямованої людської діяльності, пов’язаної з наміром мовця вплинути на співрозмовника і

певним чином зберегти або змінити існуючий стан речей, що свідчить про його діяльнісну природу.

Слід зазначити, що серед директивних актів розрізняють категоричні/ін'юнктиви (наказ, вимога, заборона) і некатегоричні («м'які»)/реквестиви (прохання, благання, запрошення, пропозиція, порада, застереження, рекомендація, дозвіл). Також їх поділяють на інтенсивні і нейтральні. До інтенсивних відносять ін'юнктиви (наказ, вимога) і реквестиви (прохання, благання), до нейтральних – пораду, рекомендацію, пропозицію, застереження, попередження [9, с. 9].

А. Дорошенко виокремлює такі прагма-семантичні різновиди директивних актів: 1) прескриптивні (накази, розпорядження, вимоги, заборони, дозволи, інструкції, призначення, звільнення, замовлення та виклики); 2) реквестивні (прохання, запрошення, клопотання, питання про дозвіл); 3) спонукаючі (спонукання, пропозиції спільної дії, підбурювання, поради); 4) попереджувальні (попередження, умовляння, погрози) [6].

О. І. Бєляєва зазначає, що існує три типи директивів: 1) прескриптиви (наказ, заборона, дозвіл, вимога), що зумовлюють дію адресата, виражають облігаторність дії, пріоритетність мовця і бенефактивність дії для нього; 2) реквестиви (прохання, благання, запрошення), що спонукають до дії, яка здійснюється в інтересах мовця, виражають пріоритетність адресата, необлігаторність і бенефактивність дії для адресанта; 3) сугестиви (порада, пропозиція, попередження), що виражають пораду, виражають пріоритетність мовця, необлігаторність і бенефактивність дії для адресата [1, с. 15-16].

Підтримуючи думку дослідниці О. Бєляєвої, у класі прескриптивів ми розрізняємо мовленнєві акти наказу, заборони, вимоги та дозволу. Кожен із цих прескриптивів передбачає обов'язковість виконання або невиконання адресатом дії, про яку говорить адресант [1].

Встановлено, що мовленнєвий акт наказу частіше за все реалізується в художньому дискурсі у вигляді розпорядження людини, наділеної більшими повноваженнями, статусом, владою, по відношенню до адресата мовлення. Глибинна структура наказу містить передбачення, що адресат повинен виконати те, чого бажає адресант. Ситуація наказу є типовою для стосунків співрозмовників, за яких мовець, враховуючи певні чинники (соціальне положення, вік, посаду), очікує від співрозмовника часткового чи цілковитого підкорення та нерідко використовується мовцем проти волі адресата [5]. Часто у таких висловлюваннях наявні перформативні дієслова, які є вказівкою до виконання бажаної мовцем дії: *befehlen, gebieten, lassen.*

Мовленнєвий акт наказу, як правило, не передбачає відмови, оскільки містить семантичний компонент категоричності і може реалізовуватися у комунікативній ситуації команди. Наприклад: *„**Ich befehle Ihnen** den Mut nicht zu verlieren!“* (Greulich, S. 46).

Наведений акт є перформативним, оскільки виражений перформативним дієсловом *befehlen*, яке надає йому відтінок категоричності. Прагматичний зміст висловлювання реалізується у комунікативний ролі «командир, що намагається підбадьорити солдата». Комунікативною метою реалізації даного акту є попередження паніки серед підлеглих.

У наступному прикладі мовець звертається до адресата на «ти», що надає наказу відтінку фамільярності. Начальник стурбований попереднім невчасно завершеним проектом і віддає наказ підлеглому, щоб запобігти повторенню подібної ситуації у майбутньому: *„**Ich befehle dir** diese Arbeit rechtzeitig abzugeben!“* (Maron 2002, S. 89).

Зауважимо, що прескриптивні мовленнєві акти в німецькій мові можуть бути виражені не лише перформативним дієсловом, а цілою низкою інших конструкцій, що різняться між собою мірою категоричності (напр., одно- та двоскладовий імператив, інфінітив, безособовий пасив, модальне дієслово + інфінітив тощо). Так, у нижчеподаному прикладі старший офіціант віддає наказ своїй помічниці за допомогою двоскладового імперативу:

*„Fräulein Hoffmann, **bringen Sie das Frühstück in die Suite drei b“,** sagte ein älterer Kellner. Vicky schaute auf und hob abweisend die Hände.*

„In diesem Kittel?“ fragte sie ängstlich.

*„Sie sind Etagenaushilfe, **machen Sie schon**“, rief er ungeduldig und gab ihr die Bestellung, die er telefonisch erhalten hatte* (Hardey, S. 145).

Наступний приклад ілюструє ситуацію спілкування, у якій адресант відчуває перевагу над адресатом. Сема наказу має такий вигляд: „Я наказую тобі виконати певну дію, здійснення якої обов'язкове. Ти змушений це зробити“:

„Monika“, er zählte die Silben ihres Namens auf wie ein Startkommando, „es gibt gewisse Gepflogenheiten, Normen im menschlichen Zusammenleben, die ein Erwachsener für gewöhnlich kennt. Die können dir gefallen, die können dir nicht gefallen, aber zu Kenntnis nehmen musst du sie schon, wenn du irgendetwas ausrichten willst.“

„Ich verstehe sowieso nicht“, sagte sie.

*„Was ist denn daran nicht zu verstehen?! **Du sollst ihm keine Antwort geben**!“*

(начальник – підлегла) (Wander, S. 161).

Як бачимо, в мовленнєвих актах наказу пріоритетна позиція адресанта дає йому можливість домінувати, відчуваючи перевагу над своїм співрозмовником. З боку адресата виконання наказу є обов'язковим і незаперечним у силу його функціональних обов'язків. У разі невиконання наказу адресатом можливе застосування до нього відповідних санкцій.

Мовленнєвий акт вимоги є категоричним та не допускає відмови, що наближує його до актів наказу і разом з тим відрізняє від актів прохання [2, с. 264]. Характерною для вимоги є передумова переконаності мовця у тому, що він має право вимагати від слухача зробити те, чого він бажає. Іншою особливістю даних прескриптивів є те, що

стосунки між комунікантами мають неофіційний характер, що позбавляє такі висловлювання відтінку категоричності. Адресант, який наказує, має певну владу над адресатом, а адресант, який вимагає, такої влади не має, але він переконаний, що в конкретному випадку, за конкретних обставин адресат повинен виконати його вимогу [1, с. 45].

Наступні два акти виражені експліцитним перформативним висловленням з дієсловом *fordern*, що дозволяє нам без зусиль визначити інтенцію мовця:

*„**Ich fordere**, dass du das Fenster wäschst“* (Wander, S. 130);

*„**Ich fordere**, dass du mir alles erklärst“* (Wander, S. 12).

У першому випадку соціальна роль адресанта й адресата знаходиться у площині начальник – підлеглий, комунікативною роллю адресанта є роль вимогливого начальника, комунікативною метою акту є виконання адресатом вимоги мовця помити вікно.

У другому випадку соціальні ролі адресанта й адресата повідомлення можна сформулювати як «друг – друг». Адресант вимагає пояснень у адресата стосовно його поведінки, тому його комунікативну роль можна сформулювати як «ображений друг, що вимагає пояснень». Комунікативна мета цього акту – розібратися в конфліктній ситуації.

Аналізуючи мовленнєві акти вимоги можна помітити, що пріоритетна позиція, в якій знаходиться адресант мовлення, у більшій мірі пов’язана з авторитетом мовця, ніж з вищим соціальним статусом, посадою чи віком. Прикладом цього може слугувати наступний діалог:

„Was soll das heißen, du weißt nicht?! Du musst noch wissen, warum du dir eine Schere in die Hand stößt!“

„Schrei nicht so.“

*„**Gib noch mal die Hand**!“ Ich fühle Maras Haut, aber keine Wunde.*

„Sag etwas“ sagt Mara.

„Wie bitte?“

„Sag etwas. Irgendetwas. Irgendeinen Satz“, sagt Mara (закоханий – закохана) (Wagner 2004, S. 68).

Характерним є також те, що адресат, на відміну від адресанта, не бажає виконання дії. Мовець, який є ініціатором вимоги, не має особливої влади над своїм співрозмовником, проте він переконаний у тому, що в конкретній комунікативній ситуації адресат повинен виконати вимогу.

Окрім перформативних дієслів іллокутивну силу вимоги актуалізують переважно імперативи та речення з модальними дієсловами *müssen, sollen.* Відповідні інтенції можна розпізнати за допомогою інтонації в усному мовленні та авторських ремарок на письмі. Мовець використовує такі форми переважно в неофіційних ситуаціях спілкування чи з метою приховування своєї справжньої інтенції. Наприклад: *„**Setz dich auf meinen Rücken**“, **forderte** er sie **auf.** Sie tat es und musste lachen* (Hardey, S. 113).

У наведеному прикладі розмова хлопця з дівчиною відбувається у неофіційній, приватній ситуації спілкування. Трансформація в експліцитне перформативне висловлення має вигляд: *Setz dich auf meinen Rücken → Ich fordere dich auf: Setz dich auf meinen Rücken.*

Мовленнєвий акт заборони є заперечною формою мовленнєвого акту наказу або розпорядження. Комунікативною метою реалізації мовленнєвого акту заборони є припинення діяльності, яка виконується адресатом мовлення. Іллокутивною силою акту заборони є прагнення адресанта вплинути на адресата, змусивши його не виконувати названу у висловлюванні спонукальну дію [7], яка ініціюється адресантом, зацікавленим у тому, щоб вона відбулася. Позиція мовця відносно свого співрозмовника є пріоритетною, а спонукальна дія є обов’язковою і має заперечний характер. Заборона може бути виражена у більш чи менш категоричній формі, що зумовлено контекстом висловлювання.

Наступний приклад характеризується високим ступенем категоричності, оскільки семантика директивності виражена перформативним дієсловом *verbieten*. Комунікативна мета цього акту полягає у тому, що адресат повинен припинити палити у приміщенні: *„**Ich verbiete dir** hier zu rauchen, es ist schädlich nicht nur für dich!“* (сестра-брат) (Maron 1995, S. 46).

Залежно від іллокутивної цілі, яку переслідує мовець, акт заборони може мати додаткові інтенційні відтінки: наказ, розпорядження, інструкція, погроза, порада.

*„**Ich erlaube nicht**, dass du so spät allein durch die Gegend fährst”, sagt der Vater. „Ich bin kein kleines Kind mehr”, sagt Eva.*

*„Ich weiß. Das habe ich in der letzten Zeit schon öfter gehört. Aber **ich lasse meine Tochter nicht** abends allein durch die Stadt fahren. Ich hole dich ab.”*

<…> Eva heult fast vor Wut (Pressler, S. 61).

Наведений діалог ілюструє експліцитний перформативний акт заборони-поради, яка покликана застерегти мовця від небезпеки (*Jeden Tag Mord und Totschlag. Und Vergewaltigungen*), а саме небажаних наслідків пізнього повернення додому. Не дозволяючи (тобто забороняючи) адресату (дочці) пізно повернутися додому зі святкової вечірки, мовець (батько) має на меті досягнути виконання заборони, змусити адресата на майбутнє ретельніше обмірковувати свої вчинки. Перформативні дієслова *erlauben* та *lassen*, які зазвичай мають значення «дозволяти», вживаються мовцем із заперечною часткою *nicht*, яка надає їм антонімічного значення – «забороняти». Слід констатувати, що така синонімія визнана дослідниками [2, с. 263; 4, с. 189]. Можлива трансформація цього висловлення: *Ich erlaube nicht, ich lasse nicht → Ich verbiete*. Реакція мовця на заборону негативна, дочка обурена таким рішенням батька, але змушена підкоритися.

Мовленнєвий акт дозволу зазвичай використовується у дискурсі для санкціонування

певних дій адресата. Дозвіл також розглядають як заперечну заборону, а висловлювання у цьому випадку передає значення «я не забороняю». Іллокутивною силою акту дозволу є виконання адресатом дії, яка з певних причин є корисною для нього і може здійснюватися за відсутності заперечення з боку адресанта [5]. У дискурсі спонукальна дія, що лежить в основі дозволу, здійснюється в інтересах адресата, є необов'язковою і корисною для нього. Даний тип актів характеризується некатегоричністю вираження ступеня волевиявлення: ***Ich erlaube Ihnen*** *die Verarbeitung meiner persönlichen Daten.*

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що прескриптивні мовленнєві акти посідають чільне місце серед засобів вираження спонукання в німецькомовному спонукальному дискурсі. До прескриптивних актів відносимо акти наказу, вимоги, заборони та дозволу, номінаціями яких є перформативні дієслова *befehlen, fordern, verbieten, erlauben*. Встановлено, що структурними моделями вираження прескриптивних актів у німецькій мові є експліцитне перформативне висловлення, одно- та двоскладовий імператив, інфінітив, безособовий пасив, модальне дієслово + інфінітив тощо. Для прескриптивних актів є характерною пріоритетність позиції адресанта по відношенню до адресата через вищий статус, наявність відповідних повноважень, соціальну чи комунікативну роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения : английский язык / Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1992. – 168 с.
2. Вежбицкая А. Речевые акты / Анна Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике : сб. статей. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275.
3. Гладуш Н. Ф. О факторах директивной интерпретации повествовательных предложений / Н. Ф. Гладуш // Прагматические и текстовые характеристики предикативных и коммуникативных единиц : сб. науч. тр.-Краснодар : КЛИ, 1987. – С. 18–27.
4. Гловинская М. Я. Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов / М. Я. Гловинская // Русский язык в его функционировании: коммуникативно-прагматический аспект. – М. : Наука, 1993. – С. 158–218.
5. Дмитренко О. Л. Директивні мовленнєві акти в публіцистичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Л. Дмитренко. – К., 2009. – 21 с.
6. Дорошенко А. В. Побудительные речевые акты и их интерпретация в тексте (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Дорошенко. – М., 1985. – 26 с.
7. Куликова В. Г. Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови (комунікативно-прагматичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / В. Г. Куликова. – К., 2001. – 19 с.
8. Михайлова Л. В. Эволюция директивных речевых актов в английском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. В. Михайлова. – Харьков, 2002. – 21 с.
9. Никифорова Р. В. Коммуникативно-семантическая группа высказываний, реализующих интенцию «предлагания» (в современном английском языке) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Р. В. Никифорова. – К., 1988. – 24 с.

© Ліпська Є. Л., 2013

Дата надходження статті до редколегії 05.04.2013 р.

ЛІПСЬКА Євгенія Леонідівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Коло наукових інтересів: прагмалінгвістика, стилістика, лінгвокультурологія.